

Cəbrayıl rayonu

Cəbrayıl rayonu Azərbaycan Respublikasının cənubunda Kiçik Qafqaz dağlarının qoynunda yerləşir. Cənub tərəfdən İran İslam Respublikası, cənub-qərbdən Zəngilan, qərbdən Qubadlı, şimaldan Xocavənd, şərqdən isə Füzuli rayonları ilə həmsərhəddir.

Zəngin yeraltı sərvətlərə, əsrarəngiz təbiətə malik Cəbrayıl 8 avqust 1930-cu ildə inzibati rayon statusu almışdır. Rayon 1 şəhər (Cəbrayıl), 4 qəsəbə (Xələfli, Xudafərin, Qumlaq, Mahmudlu) və 92 kənddən ibarətdir. Sahəsi 1049 kvadrat kilometrdir. Ərazisi əsasən dağlıqdır. Arazboyu düzənliklərin torpaqları yüksək məhsuldarlığa malik tünd şabalıdı torpaqlardır. Araz çayının qırağı vaxtilə Tuqay meşələri ilə sıx olmuşdur.

Tarixi

Cəbrayıl rayonunun adı rayonun mərkəzi olan Cəbrayıl kəndinin adından götürülmüşdür. Deyimlərə görə Cəbrayıl kəndinin əsasını VIII əsrdə yaşamış Sultan Əhməd adlı bir hökmdarın yaxın adamlarından biri olan Cəbrayıl ata adlı şəxs qoymuşdur. Bu yerlərdə xeyli torpaq sahəsi, Ziyarət dağından Araz çayına qədər ərazilər Cəbrayıl ataya və onun övladlarına məxsus olub. Bu müqəddəs şəxs hələ öz sağlığında böyük hörmət sahibi olub, vəfat edərkən öz mülkünün axar-baxarlı bir yerində - Alpaşa dağının üstündə dəfn edilmişdir. Cəbrayıl kəndinin şimalında yerləşən və "Cəbrayıl ata" adı ilə el arasında məşhur olan həmin məzar – məqbərənin izləri indiyə qədər qalır.

Digər mənbə və məlumatlara görə Cəbrayıl toponimi İslamda və monoteist dinlərdə Allahın ən yaxını olan Cəbrayıl adlı mələyin adı ilə əlaqədardır. Cəbrayıl sözü ərəbcə "Allahın qulu" deməkdir. Eramızdan əvvəl və sonra Cəbrayıl rayonunun ərazisi zaman-zaman müxtəlif imperiyaların və dövlətlərin tərkibində olmuşdur. Qeyd edək ki, xalq qəhrəmanı Babək Xürrəmidin dövründə və ondan sonra ərəb istilalarına qarşı mübarizənin dayaq məntəqələrindən biri Cəbrayıl ərazisi olmuşdur. XVIII əsrin II yarısından və XIX əsrin əvvəllərində Cəbrayıl Qarabağ xanlığının tərkibində olmuşdur. Cəbrayıl kəndinə "Qraxdın" da deyilirdi. Bu, deyilənlərə görə, 1831-ci ildə rayonun Daşkəsən kəndində "Karantin" idarəsinin yaradılması və həmin idarənin Cəbrayıl kəndinə köçürülməsi ilə bağlıdır. Yerli əhali "Karantin" sözünü "Qraxdın" kimi tələffüz etmişdir. Bəzi mənbələrə görə isə "Qraxdın" sözü XVIII əsrdə Nadir şahın hakimiyyəti dövründə Azərbaycana köçmüş Cəlair türk qəbiləsinə mənsub olan Qıraqlı-Qırxlı nəslinin adı ilə əlaqədardır. 1841-ci ildə Cəbrayıl ərazisi mərkəzi Şamaxı şəhəri olan Xəzər vilayətinin, 1846-cı ildə isə Şuşa qəzasının tabeliyinə verilmişdir. 1873-cü ildə Cəbrayıl və ona qonşu olan ərazilər Şuşa qəzasının tərkibindən çıxarılaraq Yelizavetpol quberniyasının tərkibində Cəbrayıl qəzası yaradılıb və həmin qəza indiki Cəbrayıl, Füzuli, Xocavənd, Qubadlı və Zəngilan rayonlarının ərazisini əhatə edib. 1876-cı ildə Cəbrayıl ilk rus məktəbi, 1912-ci ildə isə qızlar məktəbi açılıb. XIX–XX əsrin əvvəllərində Rusiya–İran dəmir yolu xəttinin Cəbrayıl ərazisindən keçən hissəsi çəkilib. 1905–1918-ci illərdə qəza Qaryagin qəzası adlandırılıb.

1930-cu il avqustun 8-də mərkəzi Cəbrayıl kəndi olmaqla, Cəbrayıl rayonu təşkil edilmişdir. Rayonun ərazisi indiki hüdudları daxilində sahəsi 1050 km², əhalisi 24.300 nəfər olmuşdur. Cəbrayıl rayonunun ərazisi maddi və mədəni abidələrlə zəngindir. Bunlardan Dağ-Tumas kəndi yaxınlığında yerləşən "Divlər Sarayı" mağarası, Qalacıq kəndindəki "Məscid Təpəsi", "Canqulu" və "Qumtəpə" kurqanları, Tatar kəndi yaxınlığında Qızılqaya dağındakı Sigeon tikintisi, Diri dağındakı Mazannənə, Mərmər nənə məqbərələri, Dağtumas kəndindəki "Başıkəsik Gümbəz", Sirik kəndindəki "Qala", Diri dağındakı "Qız qalası", Xudafərin körpüləri, Çələbilər kəndindəki Məscid kompleksi, rayon mərkəzindəki "Sultan Məcid hamamı", Şıxlar kəndindəki "Dairəvi Türbə", Xubyarlı kəndindəki "Dairəvi" 8 guşəli türbələr və məqbərələr, türk qəbiristanlığındakı türbə və məqbərələrin hər biri nəsil-dən-nəsilə ötürülmüş canlı tarixdir. Rayonun ərazisində çoxlu yazılı abidələr vardır ki, bunlardan da Ağoğlanağdakı Orxan yazılı abidəsi xüsusilə qiymətlidir.

Cəbrayıl aşıqların ulu babası sayılan Aşıq Qurbaninin, Aşıq Pərinin, Muğrum Kərimin, Aşıq Humayın, Aşıq Abdullanın və b. bu kimi el sənətkarlarının vətənidir.

1993-cü il avqustun 23-də 1 şəhər, 4 qəsəbə və 97 kənddən ibarət olan Cəbrayıl rayonu Ermənistan Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğal edilmişdir. Azərbaycan xalqının Ümumilli Lideri Heydər Əliyevin əmri ilə 1993-cü ilin dekabr ayında Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin həyata keçirdiyi Horadiz əməliyyatı zamanı Cəbrayılın Cocuq Mərcanlı kəndi işğaldan azad olunub. 2016-cı il Aprel döyüşləri zamanı Azərbaycan Ordusunun əks-hücumu nəticəsində Lələtəpə yüksəkliyi düşməndən təmizlənib və Cocuq Mərcanlı kəndi Azərbaycan Ordusunun

nəzarəti altına keçib. Öz doğma yurd-yuvalarından didərgin düşən cəbrayılılar respublikanın 58 bölgəsinə səpələnmiş, daha çox Beyləqan, İmişli, Sabirabad, Biləsuvar rayonlarında məskunlaşmışlar.

Cəbrayıl ərazisini o ağır günlərdə Yusif Allahverdiyev, Samir Alıyev, Şükür Abdullayev, İncilab Aslanov, Azər Bayramov, Mais Verdiyev, Mübariz Qasimov, Mehdi İsmayilov kimi cəsür oğullarımız, igid ərənlərimiz qoruyaraq şəhid olmuşlar. Ümumiyyətlə, aparılan döyüş əməliyyatlarında 180 nəfər, atəşkəs dövründə isə 6 nəfər cəbrayılı həlak olub. 14 nəfər polis, 60 nəfər mülki şəxs dünyasını dəyişib, 90 nəfərə yaxın isə əsir və itkin düşüb. Cəbrayılılar içərisində 180 nəfərə yaxın Qarabağ müharibəsi əlili statusu alıb, 6 nəfər isə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adına layiq görülüb. Hazırda cəbrayılılar arasında 351 nəfər şəhid ailəsi var. Bundan başqa vaxtilə Cəbrayıldan 7 nəfər Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, 1 nəfər Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

Cəbrayıl rayonunun əhalisi əsasən azərbaycanlılardan ibarət olsa da vaxtilə bu ərazidə digər millətlərin də nümayəndələri yaşamışlar. 1897-ci il Rusiya imperiyasının əhalisinin siyahıya alınması nəticələrinə əsasən Cəbrayıl qəzasının əhalisi 66.360 nəfər olmaqla indiki Cəbrayıl, Füzuli, Xocavənd, Qubadlı və Zəngilan rayonlarının ərazisini əhatə edib. Qəzanın əhalisinin 49.189 nəfəri (və ya 74,1%) yerli türklərdən, 15.746 nəfəri (və ya 23,7%) isə gəlmə ermənilərdən ibarət idi. Sovet dövründə 1979-cu il siyahıya alınmasına görə rayon əhalisinin tərkibi 42415 nəfər azərbaycanlı, 434 rus, 41 erməni, 33 ləzgi və 10 nəfər gürcüdən ibarət olmuşdur. 2008-cu il siyahıya alınmasına görə isə rayon əhalisinin sayı 70270 nəfər olmuşdur.

Tanınmış şəxsləri:

Tofiq Hacıyev — AMEA-nın həqiqi üzvü, akademik, türkoloq-alim

Aslan Aslanov- Azərbaycan İnformasiya Agentliyinin idarə heyətinin sədri

Əziz Əzizov — Suraxanı Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı

Anar Cəbrayılı --"Azərsu" ASC-nin Mətbuat xidməti və ictimaiyyətlə əlaqələr şöbəsinin rəhbəri

Əşrəf Mehdiyev—Azərbaycan Repressiya Qurbanları Assosiasiyasının və Qeyrət Partiyasının sədri

Aşıq Qurbanı — Azərbaycan aşiq məktəbinin yaradıcısı.

Aşıq Pəri — Azərbaycan aşiq-şairi

Anar Əhmədov — riyaziyyatçı alim, professor

Mehdi Mehdizadə — akademik, Azərbaycan SSR-nin maarif naziri.

Teymur Quliyev — Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin Sədri.

Əşrəf Hüseynov — akademik, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti.

Sabir Əhmədli — Əməkdar incəsənət xadimi, Azərbaycanın xalq yazıçısı.

Tofiq Hacıyev — Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, türkoloq, dilçi, ədəbiyyatşünas.

Kamil Vəli Nərimanoğlu — filologiya elmləri doktoru, Azərbaycan-Avrasiya Araşdırmaları Mərkəzinin rəhbəri

Ramil Səfərov — azərbaycanlı hərbi.

Əli Həsənov (siyasətçi, 1948) — Azərbaycan Respublikası Baş Nazirinin müavini, Dövlət Qaçqınkomun Sədri.

Elman Rüstəmov — Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İdarə heyətinin sədri.

Qorxmaz Hüseynov — "Azərsu" ASC-nin sədri.

Aslan Aslanov — AzərTAc-ın Baş direktoru

Rauf Vəliyev — "Azərbaycan Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi" Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin sədri

Murad Babayev — 1991–1992-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru.

Kazım Məmmədov — Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı

Cəmil Əhmədov — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı

Şikar Aslanov — Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı

Vüqar Hüseynov — Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı

Akif Əkbərov — Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı

Vahid Quliyev — Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı

Mətləb Quliyev — Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı

Ruhin Qəhrəmanov — kiçik çavuş, Aprel şəhidi

Mahmud İbrahimov — əsgər, Aprel şəhidi
Füzuli İmrəliyev — polkovnik, Vətən Müharibəsi Qəhrəmanı, Şuşa Fatehi
Təhmasib Mustafayev — baş leytenant, Vətən Müharibəsi şəhidi
Elçin Əzizov — baş leytenant, Vətən Müharibəsi şəhidi
Elxan Hüseynov — kəşfiyyatçı, Vətən Müharibəsi şəhidi
Tural Bayramlı — əsgər, Vətən Müharibəsi şəhidi
Anar Əmirov — əsgər, Vətən Müharibəsi şəhidi
Böyükağa Şahverdiyev — əsgər, Vətən Müharibəsi şəhidi
Sevindik İsmayılzadə — əsgər, Vətən Müharibəsi şəhidi
Vaqif İsmayılzadə — əsgər, Vətən Müharibəsi şəhidi
İlyas Nəsirov — gizir, Vətən Müharibəsi şəhidi
Elsəvər Paşayev — mayor, Vətən Müharibəsi şəhidi
Ramid Hacıyev — mayor, Vətən Müharibəsi şəhidi
Səyavuş Kərbaliyev — mayor, Vətən Müharibəsi şəhidi
Hətəmxan Quliyev — kapitan, Vətən Müharibəsi iştirakçısı
Rəşad Budaqov — mayor, Vətən Müharibəsi şəhidi
Ruhin Xəlilov — Ədliyyə kapitanı, Vətən Müharibəsi şəhidi
Asim Quliyev- əsgər, Vətən müharibəsi şəhidi
Vüqar Cəfərov — baş çavuş, Vətən Müharibəsi şəhidi
Məhəmməd Hüseynov — baş çavuş, Vətən müharibəsi şəhidi
Anar Məmmədov — kapitan, Vətən müharibəsi şəhidi
Ziyadxan Əliyev — əsgər, Vətən Müharibəsi şəhidi
Səbuh İsmayilov — əsgər, Vətən Müharibəsi şəhidi
Telman Hüseynov — Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Professoru, Şöhrət Ordenli
Əlyar Məmmədov — Azərbaycanlı hərbi, dövlət mükafatçısı
Tehran Vəliyev — Azərbaycanın ən məşhur tərcüməçilərindən biri
Şahmar Ələkbərov — kino aktyor, ssenarist, rejissor
Hacı Qaraman çələbi Əhmədli — övliya, çələbi
Cavid Hüseynov — futbolçu

İqtisadiyyatı

Tarixən Cəbrayıl baramaçılıqla, xalçaçılıqla məşhur olmuşdur. Qəzada 5 ipək fabrik olub. Rayonun ərazisi sement istehsalı üçün qiymətli xammal ilə, mərmər və başqa tikinti materialları, dəmir filizi ehtiyatları ilə zəngindir. Hətta bu ərazilərdə neft yataqlarının olduğu da məlumdur. İşğaldan əvvəl rayonun iqtisadiyyatının əsasını heyvandarlıq, üzümçülük və baramaçılıq təşkil edirdi. Rayonda üzümün ilkin emalı üçün zavod, tikiş, xalça, cihazqayırma sexləri, ümumiyyətlə 8 sənaye obyektini mövcud idi.

Azərbaycanda eramızın I əsrindən yaradılmış kəhriz şəbəkəsindən Cəbrayıl daha geniş şəkildə istifadə olunurdu. Respublikamızda olan 813 kəhrizin 118-i Cəbrayılın payına düşür. O cümlədən rayonda 360-dan çox dişgöynədən, təbii minerallarla zəngin bulaqlar vardır.

Cəbrayıl xalçaçılıq (ayrıca Cəbrayıl xalça məktəbi var), xüsusi "Qasımuşağı", "Kürd", "Qaraqoyunlu", "Bəhmənli" adlı xovlu, zili, çuval, çul, məfrəc, heybə, xurcun, vərni, asmalıq, palaz, kilim, cecim kimi xovsuz xalçaları ilə məşhur olmuşdur.

Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Silahlı Qüvvələri tərəfindən ərazi bütövlüyümüzün bərpası uğrunda başlanan Vətən müharibəsində - 2020-ci ilin oktyabrın 4-də Cəbrayıl şəhəri və rayonun 9 kəndi işğaldan azad olunmuşdur. Ümumilikdə ikinci Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycan Ordusu tərəfindən Cəbrayıl rayonunun 1 şəhəri və 90 kəndi işğaldan azad olunub. Cəbrayılın düşmən işğalından təmizlənməsi ilə Azərbaycan-İran sərhədində dövlət nəzarəti də qismən bərpa edilmişdir. Cəbrayıl rayonu üzərində Azərbaycanın suverenliyi bərqərar olmuş, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü bərpa olunmuşdur. Qarabağ Azərbaycandır!